

СУЧАСНАСЦЬ НОВЫ ЧАС МІНУЛАЕ СТАРАЖЫТНЫ СВЕТ НАЙНОЎШЫ ЧАС БУДУЧЫНЯ ГІСТАРЫЧНАЯ КРЫНІЦА СЯРЭДНЯВЕЧЧА

Навука аб жыцці
людзей у мінулым

1. Гісторыя як навука. Гісторыя — гэта паслядоўнае развіццё і змяненне чалавечага грамадства, а таксама веды пра гэтае развіццё; навука аб жыцці людзей у мінулым.

Разуменне мінулага вырашальным чынам уплывае на сучаснасць. Абвастрэнне тых ці іншых праблем вымушае чалавецтва зноў і зноў звяртацца да пройдзенага шляху, выяўляючы непарыўнае адзінства мінулага і сучаснасці.

У XX ст. людзі сутыкнуліся з глабальнымі праблемамі, ад вырашэння якіх залежыць лёс усяго чалавецтва. Упершыню за многія тысячагоддзі паўстала пагроза самазнішчэння. Як грамадства апынулася ў такім стане? Як чалавеку выжыць і захаваць жыццё на зямлі? Сутыкаючыся з падобнай праблемай, людзі адчуваюць вострую патрэбу разабрацца ў сваім мінулым. У гэтым ім дапамагае перш за ўсё гістарычная навука.

Вылучэнне гісторыі ў асобную галіну ведаў адбылося ў Старажытнай Грэцыі ў VI–V стст. да н. э., калі ўпершыню быў ужыты і сам тэрмін «гісторыя». Аўтарам першага вялікага твора па гісторыі ў еўрапейскай літаратуры з’яўляецца старажытнагрэчаскі гісторык Геродот. Паводле трапнага выразу Цыцэрона, ён вядомы як «айцец гісторыі». Першую «Усеагульную

Узрост
гістарычнай навукі

КЛІА — СТАРАЖЫТНАГРЭЧАСКАЯ МУЗА ГІСТОРЫІ

Вергілій,
які піша «Энеіду»,
натхнёны музамі
Кліа і Мельпаменай.
Туніс. III ст.

Муза Кліа.
Імператарская
віла пад Рымам.
II ст.

Праўда, час
і гісторыя. Мастак
Ф. Гоя. XVIII ст.

Кліа
на помніку
расійскаму гісторыку
М. М. Карамзіну.
Расія. XIX ст.
Кліа.
Мастак П. Міньяр.
XVII ст.

Чароўная Кліа лічылася адной з дзевяці муз Старажытнай Грэцыі. Гэты міфалагічны вобраз захоўваецца ў мастацтве на працягу ўсёй гісторыі. Пералічыце прадстаўленыя віды мастацтва. Што сімвалізуюць труба і скрутак (кніга) у руках Кліа, з якімі яе звычайна малююць? Якое значэнне гісторыі ў жыцці грамадства?

гісторыю» напісаў старажытны грэк Палібій, які бачыў галоўную задачу гісторыка не ў простым апісанні, а ў тлумачэнні падзей, раскрыцці прычынна-выніковых сувязей паміж імі. Менавіта ў часы Антычнасці быў закладзены падмурак гісторыі як навукі.

2. Для чаго неабходная гісторыя? Сучасная гістарычная навука выконвае шэраг важных функцый у грамадстве. Адной з функцый гісторыі як навукі з'яўляецца *пазнавальная*. Вывучэнне гісторыі дазваляе чалавеку даведацца, як жылі нашы продкі, зразумець, чаму іх жыццё змянялася менавіта ў тым кірунку, які прывёў да сучаснага стану грамадства. Вывучаючы гісторыю, чалавек пазнае сябе.

Выхаваўчая функцыя заключаецца ў фарміраванні грамадзянскай пазіцыі і выпрацоўцы такіх якасцей, як патрыятызм, адказнасць і сумленнасць.

Функцыі гісторыі

Гістарычная

памяць — здольнасць суб'ектаў захоўваць і перадаваць з пакалення ў пакаленне веды пра гістарычныя падзеі, якія адбыліся, пра этапы, якія прайшоў той ці іншы народ у сваім развіцці.

Як у Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь замацаванае палажэнне аб захаванні гістарычнай памяці?

«Гісторыя —
настаўніца жыцця»

Як бы вы адказалі на пытанне: «Чаму вучыць гісторыя?».

Сярэднявечная
канцэпцыя

Гісторыя таксама выконвае *светапоглядную функцыю*, робячы свой унёсак у фарміраванне цэласнай сістэмы поглядаў на свет, грамадства, месца чалавека ў ім.

Асаблівае месца займае *функцыя сацыяльнай або гістарычнай памяці*. Гісторыя з'яўляецца спосабам калектыўнай самаідэнтыфікацыі і дазваляе ўсвядоміць сваю прыналежнасць да пэўнага народа, дзяржавы. Грамадства, пазбаўленае гістарычнай памяці, робіцца лёгкай аб'ектам любых маніпуляцый. Нездарма кажуць, што той, хто не памятае мінулага, не мае будучыні.

Прагнастычная функцыя гісторыі дазваляе прагназаваць будучыню на падставе аналізу падзей мінулага і сучаснасці. Чалавецтва праз зварот да гісторыі імкнецца набыць упэўненасць у сваім будучым.

3. Сэнс гісторыі. Мысляры заўсёды імкнуліся растлумачыць сэнс гісторыі і яе рухаючыя сілы, зразумець, чаму яна ідзе менавіта такім, а не іншым шляхам. Яшчэ ў антычную эпоху ўзнікла ідэя, што гісторыю твораць не багі, а людзі. Прычыны гістарычных падзей тлумачыліся жаданнямі людзей, уласцівасцямі і характарам іх чалавечай прыроды. Антычныя аўтары бачылі задачу гісторыі ў тым, каб настаўляць палітычных дзеячаў, вучыць і пераконваць дапытлівых людзей. Сутнасць гісторыі тлумачылася крылатаю фразай «*Historia est magistra vitae*» («Гісторыя — настаўніца жыцця»).

У сярэднявечнай Еўропе пытанне пра сэнс гісторыі разглядалася праз прызму рэлігіі. Лічылася, што воля Бога кіруе ўсім ходам гістарычнага развіцця паводле толькі яму вядомых і зразумелых законаў. Заснавальнікам такога погляду на гісторыю быў рэлігійны філосаф Аўгусцін Блажэнны. На яго думку, людзі — усяго толькі простыя выка-

наўцы боскай задумы (плана), іх розум і воля не здольныя змяніць ход гісторыі.

У барацьбе супраць рэлігійных уяўленняў пра гісторыю ў Новы час складваліся вучэнні, якія ацэньвалі гістарычныя падзеі па тым, наколькі яны адпавядалі інтарэсам людзей. У XIX–XX стст. большасць вучоных, незалежна ад іх ідэалагічнай і палітычнай арыентацыі, лічылі, што людзі самі твораць гісторыю, падпарадкоўваючыся пэўным умовам і законам.

4. Заканамернасці гістарычнага развіцця. *Гістарычная заканамернасць* — гэта адносна ўстойлівая і рэгулярная ўзаемасувязь паміж з’явамі.

Адна з заканамернасцей гістарычнага развіцця заключаецца ў тым, што на кожную наступную стадыю развіцця чалавецтва выпадае менш часу, чым на папярэднюю, г. зн. адбываецца *паскарэнне развіцця грамадства*. Каменны век, напрыклад, нашмат даўжэйшы за век металаў, які ўключае бронзавы і жалезны вякі. Палеаліт (старажытны каменны век) працягваўся больш за 2,5 млн гадоў, а на ўсю наступную гісторыю чалавецтва прыпадае ўсяго 10 тысяч гадоў (каля 0,5 % усёй гісторыі).

Існуе таксама *нераўнамернасць гістарычнага развіцця*. Кожны народ развіваецца ў сваім тэмпе, які залежыць ад асаблівасцей умоў існавання народа, ступені геаграфічнай ізаляванасці, складанасці прыродных і палітычных абставін і г. д.

Калі гістарычная заканамернасць з’яўляецца вынікам таго, як склаліся абставіны, дык *гістарычная выпадковасць* — супрацьлеглая ёй катэгорыя — гэта тое, што можа разрываць лагічны ланцуг. Таму, аналізуючы мінулае, не варта забывацца пра выпадкі гістарычных «выключэнняў з правіл», якія толькі пацвярджаюць існаванне заканамернасцей.

Гісторыя на карысць чалавека

Як чалавек XXI ст., прапануйце свой адказ на пытанне: «У чым сэнс гісторыі?».

Бег часу

Суб'ектыўны фактар развіцця

«Нелагічная» гісторыя

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Мы жывём у час чарговай інфармацыйнай рэвалюцыі, якая мае на ўвазе выкарыстанне інфармацыйных тэхналогій. Адзін з папярэдніх яе этапаў быў звязаны з дзейнасцю Іагана Гутэнберга, Францыска Скарыны і іх наступнікаў. Дзякуючы іх намаганням мы набылі магчымасць шматкроць хутчэй атрымліваць інфармацыю. Яшчэ ў сярэдзіне мінулага стагоддзя аб'ём навуковых даных, неабходных для вырашэння тэхналагічных і сацыяльных праблем, павялічваўся ўдвая кожныя 7–10 гадоў. У XXI ст. плынь інфармацыі падвойваецца менш чым за 1 год. Тая сума ведаў і тая колькасць навін, якія назапашваліся на працягу ўсяго XVI або XVII ст., цяпер пастаўляюцца за адзін тыдзень.

1. Якая дзейнасць «рухавікоў» гістарычнага прагрэсу Іагана Гутэнберга і Францыска Скарыны маеца на ўвазе?
2. Якую ролю ў развіцці чалавецтва адыграла друкаванае, а цяпер ужо электроннае слова?
3. Чаму чым далей у часе ад нас гістарычная падзея, тым менш крыніц мы маем для яе вывучэння?
4. Ці адбілася перагрузка інфармацыяй на яе ўспрыняцці і запамінанні чалавекам XXI ст.?
5. Паразважайце, лёгка ці складана людзям наступных стагоддзяў будзе даць аб'ектыўную ацэнку сучаснаму нам гістарычнаму перыяду з улікам усіх крыніц і артэфактаў, якія будуць знаходзіцца ў іх распаўсюджванні.

Давярай, ды правярай

Гістарычная крыніца — аб'ект, які змяшчае звесткі пра дзейнасць людзей у мінулым.

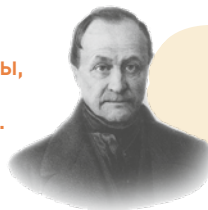
Што азначае выраз «дапытаць крыніцу»?

5. Гістарычны факт і гістарычная крыніца. Як правіла, гісторык вывучае разнастайныя **гістарычныя крыніцы**. Аднак, каб «вылузнуць» дакладную інфармацыю, іх трэба прааналізаваць, пільна праверыць, пры магчымасці супаставіць з іншымі. Гэты складаны, але неабходны працэс называецца крытыкай гістарычнай крыніцы. Толькі ў выніку такой нялёгкай і карпатлівай працы здабытая з крыніцы інфармацыя атрымлівае статус **гістарычнага факта** і робіцца часткай сістэмы гістарычных ведаў.

„Без ведання гісторыі мы мусім прызнаць сябе выпадковасцямі, не ведаючы, як і навошта мы жывём, як і да чаго маем імкнуцца“.

Васіль Ключэўскі,
расійскі гісторык
(XIX — пачатак XX ст.)

„Існуюць законы развіцця грамадства, такія ж пэўныя, як і законы падзення каменя“.

Агюст Конт,
французскі філосаф (XIX ст.)

„Гісторыя мае глыбокі сэнс, але ён недасяжны чалавечаму разуменню“.

Карл Ясперс,
нямецкі філосаф (XX ст.)

„Паколькі ўсякая гісторыя залежыць ад нашых інтарэсаў, то могуць быць толькі гісторыі, і ніколі — Гісторыя“.

Карл Попер,
аўстра-брытанскі
філосаф (XX ст.)

Параўнайце розныя погляды на працэс гістарычнага пазнання.

Гістарычны факт трывала звязаны з іншымі фактамі. Вылучыць адзін з іх, выключыўшы з агульнага кантэксту гісторыі, немагчыма, а галоўнае — небяспечна. Таму вольная інтэрпрэтацыя асобных фактаў, як правіла, вядзе да перакручанага разумення гістарычных падзей.

Гістарычныя крыніцы дазваляюць аднавіць больш-менш аб'ектыўную карціну мінулага. Але, фармулюючы вывады і ацэнкі гістарычных падзей, трэба памятаць пра непазбежную суб'ектыўнасць гісторыі як галіны гуманітарных ведаў. Чалавеку, які намагаецца разблытаць яе «клубок» і сфармуляваць сваю пазіцыю, важна быць памяркоўным да іншых пунктаў погляду, патрабаваць ад сябе і іншых належнага ўзроўню навуковай аргументацыі.

6. Паняцце «цывілізацыя». Гісторыя як навука мае сваё кола паняццяў, з дапамогай якіх апісваецца і тлумачыцца гістарычны працэс. Адно з найважнейшых паняццяў — **цывілізацыя**. Упершыню гэты тэрмін з'явіўся ў XVIII ст. для вызначэння

Гістарычны факт — падзея мінулага, што аб'ектыўна адбылася, лакалізаваная ў часе і прасторы.

Цывілізацыя як ступень развіцця грамадства

Цывілізацыя — ступень гістарычнага развіцця, наступная пасля першабытнага грамадства, ад якога адрозніваецца ўзнікненнем гарадоў, падзелам людзей на сацыяльныя пласты, стварэннем дзяржаў і вынаходствам пісьмовасці.

Лакальныя цывілізацыі

грамадства, заснаванага на розуме і справядлівасці. Такое грамадства супрацьпастаўлялася «прыроднаму» (неразвітому) альбо «варварскаму». Паступова тэрмін «цывілізацыя» сталі ўжываць і ў іншых значэннях.

Доўгі час цывілізацыя практычна атаясамлівалася з паняццем «культура». У выніку ўзнікала блытаніна, хоць гэтыя паняцці насамрэч не супадаюць. Культура з'явілася раней за цывілізацыю, на самых ранніх этапах чалавечага існавання, і ўяўляе сабой вынік матэрыяльнай і духоўнай дзейнасці чалавека. Цывілізацыя паўстала, калі чалавек пачаў пераходзіць ад родаплемянной арганізацыі грамадства да дзяржавы.

У сучаснай гістарычнай літаратуры часцей за ўсё сустракаецца паняцце «*лакальная цывілізацыя*». Пад ёй разумеюць культурна-гістарычную супольнасць, якая характарызуецца адносным адзінствам духоўнага, грамадска-палітычнага і гаспадарчага жыцця.

Вучоныя вылучаюць больш за дваццаць лакальных цывілізацый. Істотную ролю ў фарміраванні цывілізацый адыграла рэлігія. Немагчыма, напры-

Помнік «Полацк —
калыска беларускай дзяржаўнасці»

клад, уявіць арабскую цывілізацыю без ісламу, а еўрапейскую — без хрысціянства.

Як правіла, цывілізацыя ахоплівае вялікія рэгіёны з некалькімі і нават многімі дзяржавамі, як, напрыклад, заходнееўрапейская хрысціянская цывілізацыя. Часам цывілізацыя і дзяржава могуць супадаць, як гэта было ў Старажытным Егіпце або Кітаі. На працягу многіх стагоддзяў цывілізацыі існавалі ў адноснай ізаляцыі. Толькі з пачаткам Новага часу значна паскорыўся працэс іх збліжэння і паступовага фарміравання адзінай сусветнай цывілізацыі.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У розныя гістарычныя перыяды паняцце «сусветная гісторыя» інтэрпрэтавалі па-рознаму. Да канца XV ст. можна казаць толькі пра гісторыю асобных народаў, рэгіёнаў і кантынентаў, прадстаўнікі якіх часта нават не падазравалі пра існаванне адно аднаго.

1. Якія гістарычныя падзеі паклалі пачатак агульнасусветнай гісторыі?
2. Якія аргументы могуць прыводзіць людзі, якія лічаць, што сусветная гісторыя пачалася з першага дня існавання чалавецтва?
3. Якая з дзвюх пазіцый здаецца вам гістарычна больш абгрунтаванай: сусветная гісторыя пачалася са з'яўленнем чалавека альбо яна пачалася з часу ўсталявання трывалых кантактаў паміж народамі ўсіх кантынентаў?
4. Сфармулюйце вызначэнні паняццяў «сусветная гісторыя» і «айчынная гісторыя». Як яны суадносяцца паміж сабой?

7. Перыядызацыя гісторыі. Агульнапрынятым для сусветнай гісторыі з'яўляецца падзел на Старажытны свет, Сярэднія вякі, Новы і Найноўшы час.

У гісторыі Беларусі вылучаюць перыяды ў адпаведнасці з тымі дзяржавамі, якія існавалі на беларускіх землях у пэўны прамежак часу.

У 10-м класе вы будзеце вывучаць гісторыю Беларусі і свету на працягу некалькіх гістарычных эпох — першабытнасці, Старажытнага свету, Сярэдніх вякоў

і ранняга Новага часу, ад найстаражытнейшых часоў да канца XVIII ст.

ПЕРЫЯДЫЗАЦЫЯ ГІСТОРЫІ

Успомніце найбольш яскравую падзею сусветнай і айчынай гісторыі кожнага гістарычнага перыяду.

Перыяд Старажытнага свету супадае з дадзяржаўнай гісторыяй Беларусі і ўключае ў сябе каменны, бронзавы і жалезны вякі. Старажытны свет — гэта эпоха першабытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі.

Эпоха Сярэднявечча — з сярэдзіны V ст. да канца XV ст. — падзяляецца на тры перыяды: Ранняе, Высокае і Позняе. Ранняе сярэднявечча (з сярэдзіны V да IX ст.) ахоплівае час ад прыходу славян на тэрыторыю Беларусі да фарміравання славянскіх племянных княстваў. Высокае сярэднявечча (X–XIII стст.) — перыяд існавання першых дзяржаў на беларускіх землях. Позняе сярэднявечча (XIV–XV стст.) ахоплівае час станаўлення і росквіту Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

Ранні Новы час (XVI–XVIII стст.) — перыяд ад падрыхтоўкі і заключэння Люблінскай уніі да падзелаў Рэчы Паспалітай.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Перапічыце і ахарактарызуйце функцыі гісторыі. Прывядзіце канкрэтныя прыклады рэалізацыі кожнай з іх.
2. Як вы разумееце выраз: «Гісторыя не мае ўмоўнага ладу»? Як ён суадносіцца з гістарычнымі заканамернасцямі развіцця?
3. Прывядзіце прыклады розных гістарычных крыніц. Якія з іх можна аднесці да пісьмовых, а якія — да матэрыяльных (артэфактаў)?
4. Дакажыце з дапамогай 3–4 тэзісаў мнагазначнасць паняцця «цывілізацыя».
5. Як суадносяцца агульнасусветная перыядызацыя гісторыі і перыядызацыя гісторыі Беларусі? Назавіце падзеі, якія паклалі пачатак новым перыядам сусветнай і айчыннай гісторыі.